

SÂLİH PAŞA, Hacı

(ö. 1242/1827)

Osmanlı sadrazamı.

Doğum tarihi bilinmemekle birlikte bunun 1760-1770 arasında olduğu tahmin edilebilir. Aslen İzmirli olup muhtemelen Rum asıllıdır. İstanbul'a gelerek İslâmiyet'i kabul etmiş olduğu belirtilmekle beraber bu dönemiyle ve ailesiyle ilgili bilgi yoktur. Kendisine sahip çıkan ve intisap dairesine alanlar hakkında da herhangi bir kayıt mevcut değildir. 1813'te kapıcıbaşılıkla arpa emini ve daha sonra baruthâne nâzırı olduğu bilinmektedir. Kapıcıbaşı Sâlih Ağa'ya, baruthâneler nâzırı vazifesini sürdürürken 1820'de Ispartalı Ali Paşa'nın azli üzerine vezâretle Çirmen sancağı tevcih edildi. Sâlih Paşa, 29 Mart 1821'de sadârete getirilen Benderli Ali Paşa'nın İstanbul'a gelişine kadar kendisine vekâlet etti (Şânîzâde Mehmed Atâullah, II, 1080; Cevdet, XI, 171). Aynı zamanda Edirne sancağı ve Çirmen muhafızlığı da uhdesinde kaldı. Benderli'nin İstanbul'a ulaşmasıyla başlayan gerçek sadâreti ise ancak gün devam etti ve Hâlet Efendi'nin süregelen olumsuz etkinliğiyle sona erdi (Yenidünya, s. 245). Azline, "Rum milletinin fesadına karşı bîgâne kalarak tedbirde kusur eylediği" hususu gerekçe gösterildi. Sâlih Paşa bunun üzerine bizzat mühre nâil oldu (30 Nisan 1821). Bu görevi ancak bir sene altı ay on gün sürdü ve yine Hâlet Efendi'nin mârifetiyle 10 Kasım 1822'de azledildi, yerine Abdullah Paşa getirildi.

Sâlih Paşa'nın sadâreti baruthâneler nâzırlığı ve kaymakamlığında olduğu gibi 1821 tarihi itibarıyla alevlenen Rum fetretinin çalkantılarıyla geçti. Mora dışında Anadolu'nun ve Rumeli'nin pek çok yerinde meydana gelen olaylar İstanbul'da geniş huzursuzluklar yaşatmakta ve ciddi asayiş önlemlerinin alınmasını icap ettirmektedir. Bu dönemde başta baruthâneler olmak üzere kritik yerlerin muhafazası öncelik kazandı ve birtakım sabotaj ihtimallerine karşı İstanbul ahali uyarıldı. Rum ahalinin silâhtan arındırılması hedeflendiğinde 31 Mart 1821 tarihinde bu konuda bir ferman sâdir oldu ve bunun uygulanması Sadrazam Sâlih Paşa'nın sorumluluğuna havale edildi (Şânîzâde Mehmed Atâullah, II, 1080). Sâlih Paşa selevinin azil gerekçesinden ders alarak Rumlar'a karşı sert icraat gösterip işe başlamak zorunda kaldı. "Bil-istiklâl vekâlet-i mutlaka" yetkisini içeren sadâretine dair hatt-ı hümayun

(Cevdet, XI, 267-268) sadrazamın Rumlar'ın te'dibine dair uyguladığı sert icraatı zorunlu hale getirmekteydi. Sadrazamlığının ertesi günü İstanbul'da biri Arnavutköy başpapazı olmak üzere toplam on iki Rum'un idamına karar verdi. Ertesi çarşamba günü yedi kişi daha idam edildi. Bu infazlar silâhlanmış olan müslüman halkın bazı kesimlerinin aşırı coşkuluğuna yol açtı, İstanbul'da pek çok olayın ve taşkınlığın meydana gelmesine sebep oldu. Rumlar'ın icra ettikleri katliamlarla ilgili duyular halkı infiale sevketmekte ve aşırılığa muhatap olanların bir tesellisi olarak görülmekteydi (Şânîzâde Mehmed Atâullah, II, 1135-1140). Müslüman ahalinin infialî Ermeni mahallesine kadar sirayet etti, hıristiyanlar evlerine kapandı, etrafta yalnız yahudiler görünür oldu. Sadâretinden bir hafta kadar önce vâki olan en önemli infaz Rum Patriği V. Grigorios'un idamı idi (a.g.e., II, 1121). O sırada İstanbul'da oturan Kayseri, İzmit, Tarabya metropolitleri ve Dîvân-ı Hümayun tercümanları da aynı kaderi paylaştı. Sâlih Paşa'nın sadâreti esnasında Edirne'de bulunan eski patrik VII. Krillos ve bazı Rum kocabaşları ile cemaatin önde gelenlerinden yirmi üç kişi de isyan töhmetiyle idam edildi (a.g.e., II, 1142; Cevdet, XI, 166). Bu arada Sâlih Paşa, Ayvalık ve çevresindeki reâyânın isyan emâreleri göstermesi üzerine bunların cezalandırılması ve ayaklanmaların denetim altında tutulması için âcil önlemler almak zorunda kaldı, bununla ilgili olarak bölgeye bir "Cevâbnâme-i Sâmî" gönderdi (Şânîzâde Mehmed Atâullah, II, 1190). Ayrıca Rumlar'ın geniş ayaklanma eylemleri sebebiyle daha sonra müslümanların birlik içinde olmaları uyarısını içeren bir "Kâime-i Sâmî" yayımladı. Aynı şekilde şeyhülislâm tarafından kadınlara, müftülere ve medreselere bu anlamda mektuplar yazıldı (Cevdet, XI, 201). Reâyânın teftişi ve ellerindeki silâhların toplanması için Edirne'ye kadar olan yörenin denetlenmesi amacıyla sipahiler ağası Kapıcıbaşı Kara Mehmed Ağa görevlendirildi. Kapıcıbaşının gittiği yerlerdeki sert icraatı ve haksız idamları yine sadrazam tarafından 28 Mayıs 1821'de gönderilen "Emirname-i Sâmî" ile önlenmeye çalışıldı (Şânîzâde Mehmed Atâullah, II, 1195-1196).

Devrin mütegalibesi Hâlet Efendi'yle sürtüşmesi, seleflerinin de önlemedikleri bir husus olarak Sâlih Paşa'yı zora koşturuyordu. Benderli Ali Paşa'nın sürüldüğü Kıbrıs'ta kısa zamanda vâki olan idamı (Yenidünya, s. 245) kendisini âkibet endişesine sürüklemiş olmalıdır. Tersane ihtiyaç-

larının tesbiti ve yetersizliklerin sebebinin araştırılması hususunda şeyhülislâmın da iştirakiyle üçlü görüşmede mahzenlerdeki kifayetsizlik, gemilerde Rumlar dışında hizmet verecek teknik elemanların sağlanmasındaki yetersizlik görüldüğünde bu, daha önceki dönemlerin ihmali sonucunda Hâlet Efendi'ye de isabet eden bir kusur olarak ortaya çıktı. Hâlet Efendi'nin o sırada yeniçerilerin desteğini kaybeder gibi olması Sâlih Paşa'ya onun ortadan kaldırılması için cesaret vermekteydi. Ancak Hâlet Efendi daha önce davranarak kendisinin azliyle ilgili girişiminde başarılı oldu. Sâlih Paşa'dan sadâret mührü kapıcılar kethüdâsı Ahmed Ağa tarafından alındı ve o zamanlar âdet olduğu üzere Balıkhane'ye sevkedildi. Aynı anda Hâlet Efendi'ye karşı kendisine destek verdiği anlaşılan Şeyhülislâm Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi de azledildi ve yerine Rumeli Kazaskeri Sıdkızâde Ahmed Reşid Efendi getirildi. Sâlih Paşa, Balıkhane'de korku dolu birkaç saat geçirdikten sonra şimdilik Gelibolu'da ikamete memur edilmek üzere yola çıkarıldı. Eski şeyhülislâm da İznik'e sürüldü. Ancak bu gelişme Hâlet Efendi için sonun başlangıcı oldu. Sâlih Paşa, yalnızca sürgün kararı verilmiş olmasından ötürü ferahlarken hakkında padişahın herhangi bir öfkesi olmadığını ve müsadereye de uğramayacağını öğrenerek sevindi. Azlinin yeniçerilerin teskin edilmesi amacı taşıdığı kendisine ifade edildiğinde bu tür olumsuzlukların başı olan Hâlet'le ilgili bir karar verilmek istendiğini sezdi. Hatta bu hususta kendisinin fikri ve tedbirinin ne olduğu sorulunca fikrini açıkça ifadeden kaçınmadı ve Hâlet Efendi'nin yeniçerilerin hoşnutsuzluğu ve halkın söylentilerinin sona ermesine kadar bir müddet İstanbul'dan uzaklaştırılmasını tavsiye etti (a.g.e., s. 738-739). Artık Hâlet'le ilgili dönemin kapanma vaktinin geldiğini gören II. Mahmud bu öneriye uyarak onu vazifesinden azletti, önce Bursa'ya sürdü ve hemen ardından menfasının Konya olarak değiştirilmesine izin verdi. Hâlet Efendi Konya'ya vardıkdan sonra idam edildi.

Sâlih Paşa azlinin ardından önce Anadolu (6 Şubat 1823) ve birkaç ay sonra Şam valiliğine tayin edildi (Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, s. 181, 193). Bunun yanında hacıların güven içinde hac görevini yerine getirmelerinden sorumlu olmak üzere emîrülhac vazifesini de üstlendi ve bu vesileyle bizzat kendisi de hacı oldu. 29 Ocak 1824'te kendisine Kars muhafızlığı ve Doğubayazıt livâsı mutasarrıflığı verildi

(a.g.e., s. 289). 1 Mayıs 1827'de azledilerek Kayseri valiliğine tayin edildi (a.g.e., s. 561-562). Ardından Konya'da ikamete memur kılındı ve oraya vardktan sonra vefat etti. Sâlih Paşa namuslu ve dirayetli bir kişi olarak bilinir. Daha önceleri parlak bir kariyere sahip olmadığı halde Rum isyanının her tarafta büyük bir buhrana sebebiyet verdiği 1821 yılı içinde sadârete getirilmesi belki de aslen bu millette mensubiyetine bir telmihtir. Kızları Behiye 1834, Şâkire 1868 ve eşi Ayşe Hoşedâ 1859'da vefat ederek Eyüp'te defnedilmiştir. Oğlu Ahmed İzzet Bey 1312'de (1894-95) 100 yaşını aşmış olarak vefat edip aynı yerde toprağa verildi. Yeğeni Hacı İsmâil Ağa ile damadı Hacı Mehmed Esad Bey kendi sadâreti esnasında kapıcıbaşı olmuşlardı (*Sicill-i Osmânî*, III, 213-214).

BİBLİYOGRAFYA :

Şânizâde Mehmed Atâullah, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, II, 1080, 1086, 1107, 1121, 1131, 1133, 1135-1140, 1142, 1189, 1190, 1195-1196, 1238, 1239; Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2000, s. 133, 134-135, 181, 193, 238, 263, 289, 442, 561-562, 707, 738-739; Cevdet, *Târih*, XI, 166, 169, 170, 171, 173, 181, 201, 267-268, 269; XII, 56-57; *Sicill-i Osmânî*, III, 213-214; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul 1971, s. 72-73; Fatih Tayfur, *Osmanlı Belgeleri Işığında 1821 Rum İsyanı ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Süheyla Yenedünya, *Mehmet Said Hâlet Efendi: Hayatı, İdari ve Siyasal Faaliyetleri (1760-1822)* (doktora tezi, 2008), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 245, 255 vd.



KEMAL BEYDİLLİ

SÂLİM b. ZEKVÂN

(سالم بن ذكوان)

Sâlim b. Zekvân el-Hilâlî
(ö. 100/718 [?])

Erken dönem İbâzî âlimi.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Uman asıllı Âmir b. Sa'saa oğullarından geldiği ifade edilmekte, adı Sâlim el-Hilâlî olarak da zikredilmektedir (Dercîni, II, 232). Hakkında Sâlim b. Zekvân adıyla bilgi veren tek müteahhir kaynak İbâzî âlimi Ahmed b. Saîd eş-Şemmâhî'nin *Kitâbü's-Siyer*'idir. Şemmâhî, Sâlim'in İbâziyye'nin önde gelen âlimlerinden olduğunu ve Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme'nin (ö. 145/762) çağdaşları arasında anılmasının gerektiğini belirttiikten sonra Câbir b. Zeyd'in de (ö. 93/711) kendisiyle mektuplaştığını belirtir (I, 109). Ancak Şemmâhî'nin verdiği bu bilgi, onun durumunu açıklamak için yeterli

değildir. Çünkü Câbir'den yaklaşık altmış yıl sonra vefat eden Ebû Ubeyde'nin çağdaşı olarak gösterilen Sâlim'in, Câbir b. Zeyd ile mektuplaşmış olması mâkul görünmemektedir. Bu durumda Sâlim'in ya Câbir b. Zeyd'in, ya da ondan altmış yıl sonra vefat eden Ebû Ubeyde'nin çağdaşı olması gerekir.

Son dönemlerde yapılan araştırmalarda Sâlim b. Zekvân'ın Câbir b. Zeyd'in çağdaşı olduğu ve onunla mektuplaştığı fikri ağırlık kazanmıştır. Libyalı İbâzî araştırmacısı Amr Halife en-Nâmî, Kuzey Afrika'daki bilinmeyen bazı İbâzî yazmalarıyla ilgili olarak kaleme aldığı makalesinde, Câbir'e ait risâleler koleksiyonu içinde onun Sâlim b. Zekvân'a cevaben yazdığı bir risâlesinden bahsetmektedir. Daha sonra konuyla ilgilenen bazı Batılı araştırmacılar da bu kanaati destekleyerek onun Câbir'in çağdaşı olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Zira Sâlim'e nisbet edilen *es-Sîre*'de Hâricîlik'le ilgili 70 (689) yılından sonraki olaylara yer verilmemesi *es-Sîre*'nin bu yılın başında yazıldığını, Sâlim'in de Câbir b. Zeyd'in çağdaşı olduğunu gösterir. Buna göre Sâlim'in I. (VII.) yüzyılın ortaları ile II. (VIII.) yüzyılın başlarında yaşadığını söylemek mümkündür. Sâlim b. Zekvân'a da ir en çok bilinen ve İbâzî biyografik kaynaklarında geçen olay, halifeliliğinin ilk yılında kendisiyle görüşmek ve bazı konuları arzetmek üzere giden "Ehlü'd-da've ve'l-istikâme" adlı altı kişilik İbâzî heyeti içinde yer almış olmasıdır. Bu husus Sâlim'in bilgi, birikim ve diplomatik yönden belirli bir seviyeye ulaştığının delili sayılmalıdır. Sonraki hayatına dair ise kaynaklarda bilgi yoktur ve ne zaman öldüğü de bilinmemektedir.

Sâlim b. Zekvân'a asıl şöhretini kazandıran çalışması *es-Sîre* adıyla bilinen eserdir. Câbir b. Zeyd'e nisbet edilen divan ve Abdullah b. İbâz'ın risâleleriyle birlikte günümüze intikal eden bu eser, İbâzîler tarafından ortaya konulan ilk telifler arasında yer almaktadır. İbâzîler *es-Sîre*'yi, Ehlü'd-da've ve'l-istikâme'nin prensiplerinin anlatıldığı bir ana kaynak olarak benimsemektedir. Kitabın 70 (689) yılı başında tamamlandığı tahmin edilmektedir. Cambridge Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan eser (Or., nr. 1402), çok sayıda İbâzî yazmasını ihtiva eden ve 393 sayfa tutan bir mikrofilm içinde 154-194. sayfalar arasında bulunmaktadır. *es-Sîre*'nin ilk bölümünde anlatılan Kur'an'ın nüzûl sebebi ve özellikleri, tevhidin muhtevası, takvâ ve cihadın önemi gibi konulardan sonra ikinci

bölümde peygamberler ve görevleri, Hz. Muhammed'in konumu ile o hayatta iken Arap yarımadasında mevcut Ehl-i kitap, Mecûsîler, müşrikler vb. topluluklar ele alınmaktadır. Ardından Hz. Ebû Bekir ile Ömer dönemleri gelmekte ve her ikisinden övgü ile söz edilmektedir. Daha sonra Hz. Osman ve Ali dönemlerine temas edilerek bazı eleştiriler ileri sürülmekte, özellikle Hz. Osman devrinde siyasî icraatın Kur'an ve Sünnet karşısında yeterli görülmediği belirtilmekte, bunun ardından Necedât ve Ezârika gibi Hâricî fırkalarıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Mürcie'nin anlatıldığı, kendilerine yöneltilen eleştirileri de içeren kısmın ardından İbâziyye'nin diğer gruplar tarafından kabul edilmesi arzu edilen görüşleri açıklanmaktadır.

es-Sîre Patricia Crone – Fritz Zimmermann tarafından tahkik edilerek İngilizce'ye çevrilmiş ve eser *es-Sîre* adıyla yayımlanmıştır (New York 2001). Bir başka neşrini Muhammed Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye* adlı çalışmasının sonundaki ekler kısmında, kırk beş sayfa hacminde "Sîretü Sâlim b. Zekvân" başlığı altında gerçekleştirmiştir (Uman 1423/2002). *es-Sîre*'nin yukarıda belirtilen mikrofilmde bulunan Mürcie ile ilgili bölümü Michael Cook tarafından tahkik edilmiş, 192 ve 193. sayfalarda geçen Mürcie'ye dair iki ayrı metnin ilâvesiyle İngilizce'ye çevrilerek yayımlanmıştır (*Early Muslim Dogma*, s. 23-26, 160-163).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre* (nşr. M. Sâlih Nâsir, *Menhecü'd-da've 'inde'l-İbâziyye* içinde), Uman 1423/2002, s. 340-385; a.mlf., *The Epistle of Sâlim Ibn Dhakwân* (nşr. ve trc. P. Crone – F. Zimmermann), Oxford-New York 2001; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhîm Tallây), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), II, 232; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Ahmed b. Suûd es-Seyâbî), Maskat 1407/1987, I, 109; Amr K. Ennâmi [Amr Halife en-Nâmî], *Studies in İbâdism*, Beirut 1392/1972; a.mlf., "A Description of New İbâdî Manuscripts from North Africa", *JSS*, XV/1 (1970), s. 63-87; M. Cook, *Early Muslim Dogma: A Source Critical Study*, Cambridge 1981, s. 3-5, 23-26, 159-163; Sönmez Kutlu, *Türkler'in İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2002, s. 64-69; a.mlf., "Salim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercemesi", *AÜİFD*, XXXV (1996), s. 467-475; J. van Ess, "Untersuchungen zu einigen İbâdîschen Handschriften", *ZDMG*, CXXVI (1976), s. 27-29; Orhan Ateş, "Salim b. Zekvân'ın Sîre'sinde Hz. Osman'la İlgili Kısmın İbâzî Fikirler Açısından Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/2, Adana 2009, s. 99-114; Harun Yıldız, "Hâricîler'in Erken Dönem Tarih Algısı: Sâlim b. Zekvân Örneği", *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları*, II/2 (2009), s. 7-40.



MUSTAFA ÖZ